

Mitä arvostelutekstien otsikot kertovat yliopisto-opiskelijoiden tekstilajin tajusta?

Esa Laihanen

Kielikeskus

Lappeenrannan teknillinen yliopisto

This paper investigates genre knowledge (i.e. understanding of the traits and norms of the text type or genre) of university students on the basis of critique texts produced during a university-level writing course (Finnish as mother tongue). The university students' genre knowledge of the critique genre is assessed from analysis of the titles of their critique texts (N = 139). The titles of the critique texts are classified into categories according to the function and form of the titles. The evaluative lexis of the titles is also examined. The results of the analysis indicate that the titles formed by the university students are not always successful and often do not meet the genre-specific traits of typical titles. A significant number of student-generated titles overemphasized the course-specific and task-specific context and thus failed to address the situational context of the task. The problems encountered in forming suitable titles can be seen as indicating a lack of genre knowledge. Effective title generation is, however, only one aspect of genre knowledge, and in the case under study, some knowledge of genre could be recognized in the form of rich evaluative lexis. It is concluded that genre knowledge is a very complex issue and should be examined by analyzing several aspects of the texts, not just the titles.

Avainsanat: arvostelugenre, evaluoiva leksikko, metaforiikka, pääotsikko, tekstilajin taju, tekstilajitietoisuus

1 Johdanto

Otsikot ovat tekstien etikettejä eli nimilappuja. Ne antavat lukijalle monenlaista tietoa ja tarjoavat vihjeitä tekstin sisällöstä sekä ohjaavat lukijaa, hänen odotuksiaan ja tulkintojaan tekstistä. Usein juuri otsikon perusteella lukija tekee päätöksen, tarttuuko hän tekstiin vai ei, minkä vuoksi esimerkiksi journalismin oppaissa korostetaan otsikoiden merkitystä. Otsikon on vaikutettava lukijaan, sen on toimittava ja myytävä teksti lukijalle. Toimittajan on ladattava osaamisensa lehtijutun lukijalle ja silmäilijällekkin kaikkein näkyvimpiin yksityiskohtiin, joista otsikko on yksi. (Ks. esim. Okkonen 1980: 240–241; Kotilainen 2003: 38–39.) Otsikointia harjoitellaan jo koulussa, jossa nuorille kirjoittajille tulevat tekstin prosessoinnin ja muokkauksen yhteydessä tutuiksi myös alustavan työotsikon ja lopullisen otsikon käsitteet (Mikkonen 2010: 79).

Tekstilajeittain otsikoinnissa on variaatiota. Esimerkiksi uutisen tai tiedotteen otsikko tiivistää lukijalle kaikkein olennaisimman informaation tekstistä; arvostelun otsikolta taas tapaamme odottaa arvioitavan kohteen kokonaisarvion kiteytystä ja arvostelijan näkökulman esille tuomista. Akateemisia kirja-arvioita tutkineen Mikko T. Virtasen (2015: 66) mukaan kirja-arvion otsikot ovat usein evaluatiivisia, mikä antaa lukijalle vihjeen tulkita tekstiä kirja-arviogenren edustajana. Otsikot ovat kaiken kaikkiaan

tärkeitä tekstin tulkintaa ohjaavia ja ”diskurssiuniversumia rajaavia” (Heikkinen 1999: 193) elementtejä (ks. tarkemmin Heikkinen 1999: 124–126, 193–194; Mikkonen 2010: 79; Valtonen 2012: 70 ja siinä mainittu kirjallisuus).

Tämän artikkelin tavoitteena on luoda katsaus yliopisto-opiskelijoiden kirjoittamien arvostelutekstien otsikoihin ja pohtia, mitä opiskelijoiden kirjoittamien arvostelutekstien otsikoinnit kertovat eli implikoivat arvostelutekstin tekstilajin eli arvostelugenren hallinnasta ja tekstilajin tajusta eli tekstilajitietoisuudesta. Aineistona on 139 yliopisto-opiskelijoiden kirjoittamaa arvostelutekstiä, joiden kirjoittajat edustavat kahta akateemista ”opiskelijaheimoa” (akateemisen heimon ja heimokulttuurin käsitteestä ks. Ylijoki 1998): teekkareiden kirjoittamia arvostelutekstejä aineistossa on 72 kappaletta ja luokanopettajaopiskelijoiden kirjoittamia 67 kappaletta. Aineisto on koottu kirjoitusviestinnän kursseilta Lappeenrannan teknillisestä yliopistosta (teekkariaineisto, esimerkeissä tunnuksena lyhenne TEEK) ja Turun yliopistosta (luokanopettajaopiskelijaaineisto, esimerkeissä tunnuksena LOPO). Opiskelijoiden yhtenä tehtävänä kirjoitusviestinnän kurssilla oli kirjoittaa opiskelijoiden lehteen arvostelu kirjoittamisen ja kielenhuollon verkko-oppimateriaalista *Kirjoittajan ABC-kortti* (ks. <http://webcgi.oulu.fi/oykk/abc/>), johon opiskelijat olivat tutustuneet ja jota he olivat käyttäneet kurssilla. Tehtäväohje annettiin kirjallisena, ja se oli sisällöltään samanlainen kaikille.

Tarkastelen aineistoni arvostelutekstien pääotsikoita arvostelutekstien näkökulmasta sekä arvioin niitä ja niiden onnistumista arvostelutekstin genrepiirteinä. Pohdin, missä määrin otsikot onnistuvat toimimaan arvostelujen otsikoina, kiteyttämään kokonaisarvion ja tuomaan esille kirjoittajan näkökulman. Tarkastelen ja ryhmittelen aineistoni otsikot ensin niiden funktion ja muodon mukaan ja selvitän sitten, millaista evaluointia eli arvioivaa asennetta otsikoihin sisältyy. Ovatko otsikot arvostelutekstien otsikoiksi tyypillisiä vai epätyypillisiä? Onnistuvatko otsikot tiivistämään kirjoittajan näkökulman ja kokonaisarvion arvioitavasta kohteesta? Millaista on otsikoiden evaluoivuus, ja mitkä kielenpiirteet sitä rakentavat? Mitä otsikoiden perusteella voi sanoa kirjoittajien arvostelutekstilajin tajusta?

2 Otsikot tekstilajin tajun osoittajina

Otsikoita voi pitää tekstiyhteyteensä kuuluvina, lyhyinä ja tiiviinä pikkuteksteinä, joilla on omat konventionsa ja kielioppinsa (Halliday 1994: 392–397; Heikkinen 1999: 124–126; Kankaanpää 2006: 175). Vakiintunut konventio on esimerkiksi se, että virkkeen loppupiste ei kuulu otsikoihin, minkä vuoksi otsikot ovat loppupisteettömiä tai päättyvät joissakin tapauksissa kysymys- tai huutomerkkiin. Otsikoiden kielioppia voi tarkastella – ja sitä on tarkasteltukin – esimerkiksi lausemaisuuksien asteen perusteella: tyypillinen piirre otsikoille on esimerkiksi finiittiverbittömyys, vaikka finiittiverbejäkin otsikoissa toki voi esiintyä (ks. esim. Heikkinen 1999: 124–126). Finiittiverbittömissä otsikoissa on usein sijapäätteitä tai adverbeja, jotka osoittavat otsikkolausuman osien välistä suh-

detta. Finiittiverbittömiin otsikoihin voi koettaa lisätä verbin, joka täydentää ne täydelliseksi lauseiksi. (ISK 2004: § 880.)

Otsikoita ja niiden toimivuutta tekstiyhteydessään voi tarkastella myös tekstilajin tajun implikoiijina. Tekstilajin tajulla Jyrki Kalliokoski (2002: 148 ja 2006: 241) tarkoittaa ”kielenkäytön sosiokulttuuristen käytänteiden tuntemusta, herkkyyttä lajin käytänteille ja niiden muutoksille”. Tekstilajin taju on sekä kirjoittajan että lukijan ominaisuus. Tekstilajin tajun perusteella tunnistamme eri tekstilajeja niiden sisältämien valintojen ja niille tyypillisten piirteiden perusteella. Tunnistamme siis vaikkapa uutisen uutiseksi, runon runoksi tai arvostelun arvosteluksi. Rinnakkaisia käsitteitä tekstilajin tajulle ovat tekstilajitietoisuus (Heikkinen 1999), tekstilaji-intuitio (Nieminen 2010) ja tekstilajikompetenssi (Makkonen-Craig 2011) (ks. myös Valtonen 2012: 54).

Tekstilajin tajussa on kyse intuitiivisesta ja yhteisesti jaetusta tekstilajitietoisuudesta, joka syntyy yhteisössä sosiaalistumisen kautta. Se on tietoisuutta tekstilajien konventioista, ja sen perusteella osaamme tunnistaa, luokitella ja ainakin jossain määrin myös tuottaa tietyn tekstilajin. (Kalliokoski 2002, 2006; Kauppinen 2008; Valtonen 2012: 53–56.) Tekstilajin tajua voi tarkastella myös ”yksilön intertekstuaalisena varantona”, joka rakentuu kirjoittajan aiemmista tekstikokemuksista lukijana ja kirjoittajana sekä muusta kokemusmaailmasta. Tekstejä tulkitaan ja tuotetaan oman ”intertekstuaalisen varannon” kautta, mikä merkitsee, että kielenkäyttäjien tekstilajivalmiudet ovat erilaiset. (Ks. tarkemmin Valtonen 2012: 54 ja siinä mainittu kirjallisuus.) Tekstilajin tajua voidaan kuvata empirisesti selvittämällä, miten kielenkäyttäjät käyttävät kieltä, millaisia kielellisiä valintoja he tekevät teksteissään ja miten he kuvaavat ja luovat todellisuutta kielen avulla (Kalliokoski 2002: 148).

Genretietoisuus kasvaa erilaisiin teksteihin ja niiden piirteisiin tutustumisen myötä, sosiaalistumisen kautta. Jonkinasteinen tietoisuus arvostelun tekstilajista syntyy jo varhain, joten yliopisto-opiskelijoilla voi olettaa olevan runsaasti kokemuksia arvostelugenrestä sekä sen kuluttajina että jossain määrin myös tuottajina. Anneli Kauppinen (2008: 281) on havainnut, että lasten kirjoittamissa kirja-arvosteluissa on arvostelutekstilajin piirteitä, kuten tekstilajille tyypillinen rakenne, vaikka arvostelun kirjoittamiseen ei ole annettu tarkkoja ohjeita (ks. myös Mikkonen 2010: 91).

Päivi Valtonen (2012) on väitöskirjassaan tutkinut ylioppilaskokelaiden uutistekstilajin hallintaa eli uutistekstilajin tajua ja erottaa tarkastelussaan kaksi tasoa: uutisteksteille tyypilliset genrepiirteet (tekstin rakenneominaisuudet, funktionaaliset jaksot) sekä uutisteksteille tyypilliset diskurssi- ja lausepiirteet (uutismainen kielenkäyttö, tyyli, uutiseen soveltuvat asiasisällölliset valinnat). Ylioppilaskokelaiden kirjoittamia uutistekstejä Valtonen (2012) on verrannut aitojen uutistekstien analyysin perusteella määrittäytyneisiin prototyyppisen perusuutisen piirteisiin. Valtonen havaintojen mukaan lukiolaisten kirjoittamat uutistekstit sisälsivät paljon uutisteksteille tyypillisiä piirteitä ja kokelaat

onnistuivat tuottamaan monin tavoin uutista muistuttavia tekstejä, joten kokelailla voi sanoa olleen uutisgenren tajua. Uutistekstilajin taju perustui Valtosen (2012) mukaan uutista koskevien kulttuuristen ja yhteisöllisten konventioiden tuntemukseen, joka oli rakentunut paljolti uutisten lukemisen ja analysoinnin kautta. Kokelaiden kirjoittamien tekstien uutismaisuus rakentui erilaisten kielellisten ja rakenteellisten valintojen avulla, ja uutisteksteissä oli enemmän uutisgenren kuin uutisdiskurssin piirteitä. (Valtonen 2012.)

Tämä artikkeli on osa laajempaa tutkimustani, jossa selvitän yliopisto-opiskelijoiden arvostelutekstilajin tajua sekä tekstien genrepiirteiden (esimerkiksi tekstien muodollinen ja funktionaalinen rakenne) että diskurssipiirteiden (esimerkiksi teksteihin kirjoittuvat arvioivat asenteet, evaluoiva kielenkäyttö ja siihen liittyvät valinnat) perusteella. Artikkelissa tarkastelun keskiössä ovat aineiston arvostelutekstien pääotsikot. Tekstien väliotsikot olen tässä yhteydessä rajannut pois käsittelystä, koska niitä on aineiston teksteissä kovin vähän eivätkä ne tuo käsittelyyn merkittävää lisäarvoa. Pääotsikoiden tarkasteluun keskittyminen on relevanttia siksin, että pääotsikot kattavat koko tekstin eivätkä – väliotsikoiden tapaan – vain osaa siitä.

Otsikoita on aiemmassa tutkimuksessa luokiteltu ja jaoteltu kielellisten piirteiden, kuten lausemaisuuksien asteeseen, ja puhefunktion/tekstifunktion eli otsikon tehtävän mukaan. Oheiseen taulukkoon 1 on koottu muutamia otsikkoluokitteluja eri lähteistä, joissa on tutkittu suomenkielisiä tekstejä.

Taulukko 1. Eri lähteissä esitettyjä otsikkoluokitteluja

Tutkija/ kirjoittaja	Aineisto	Otsikkoluokat	Luokittelun peruste
Okkonen (1980)	Kyseessä on journalistiikan oppikirja, jonka otsikkoesimerkit ovat journalistisia esimerkkejä.	1. leimaotsikko (hautakiviotsikko) 2. kertova otsikko eli tapahtumaotsikko 3. sävyttävä otsikko (ilmaisee kirjoittajan suhtautumista uutiseen)	tehtävä
Heikkinen (1999)	suomenkielisten sanomalehtien pääkirjoituksia	1. lauseotsikot 2. lausemaiset otsikot 3. lauseke- ja sanaotsikot eli kiteytyneet otsikot	lausemaisuuksien aste
Kankaanpää (2006)	Helsingin kaupungin rakennusviraston tiedotteita	1. aiheen nimeävät nominaalirakenteet 2. tiedotussisällön tiivistävät lauseet	funktio ja muoto
Vahtera (2009)	suomen- ja ruotsinkielisiä sanomalehtiotsikoita; juttutyyppejä ei erotella	1. leimaotsikot (ilmoittavat aiheen) 2. kertovat otsikot (sisältävät proposition tai väitteen) 2.1. täydelliset lauseet 2.2. fragmentit (täydennettävissä lauseeksi) 2.3. kvasifragmentit (eivät täydennettävissä lauseeksi) 3. huudahdukset ja puhuttelut	tekstifunktio

Mikkonen (2010)	lukiolaisten kirjoittamat yleisönosastotekstit	1. väiteotsikot (finiittiverbillisiä lauseita) 2. kysymysotsikot 3. aiheotsikot 4. lainaan tai sanaleikkiin perustuvat otsikot 5. ohjeotsikot ja huudahdusotsikot	puhefunktio, tekstifunktio
Valtonen (2012)	lukiolaisten äidinkielen tekstitaidon kokeessa kirjoittamat uutiset	1. kertovat otsikot (lähtökohtana voi ajatella olevan lauseen) 1.1. finiittiverbilliset lauseotsikot 1.2. itsenäiset NP:t 1.2.1. teema- ja orientaatiiorakenteet 1.2.2. kopularakenteet 2. leimaotsikot (lähtökohtana lauseke)	lausemaisuu- den aste, syntaktinen rakenne

3 Aineiston otsikoiden luokittelu funktion ja muodon perusteella

Aineiston arvostelutekstien otsikot olen päättänyt luokittelemaan lähinnä niiden funktion ja muodon mukaan viiteen ryhmään: a) väiteotsikoihin, jotka jakautuvat a1) väitelauseotsikoihin ja a2) väite(lause)maisiin otsikoihin, b) kysymyksiin, c) ohjeisiin ja huudahduksiin, d) aiheotsikoihin sekä e) lainaan, sanontaan tai sanaleikkiin perustuviin otsikoihin. Muutama teksti on otsikoimaton. Luokitteluni perustana on lukiolaisten kirjoittamia yleisönosastotekstejä tutkineen Inka Mikkosen (2010) otsikkoluokittelu, sillä se vaikuttaa lähtökohtaisesti sopivalta ja toimivalta aineistoni otsikoiden luokitteluun. Se myös mahdollistaa vertailun Mikkosen tutkimukseen.¹ Vertailu on relevanttia siinä mielessä, että Mikkosen aineiston lukiolaisten kirjoittamat yleisönosastotekstit ovat arvostelulle likeinen tekstilaji. Molemmat kuuluvat oman mielipiteen ilmaisemisen, arvioinnin ja kannanoton ”genreperheeseen” (ks. esim. Shore 2014: 49).

Valtaosa aineiston teksteistä sisältää pääotsikon. Pääotsikollisia tekstejä on kaikkiaan 134; kokonaan otsikoimattomia tekstejä on aineistossa viisi kappaletta. Olen otsikkoluokittelussani päättänyt luokittelemaan sekä finiittiverbilliset väitelauseet että finiittiverbin lisäyksellä lauseiksi täydennettävissä olevat finiittiverbittömät lausumat väitteiksi, jos ne sisältävät väitteen. Aineistoni 47 väiteotsikosta vain kuusi on täydellisiä väitelauseita esimerkkien 1 ja 2 tapaan (finiittiverbit lihavoitu).

- (1) Kirjoittajan ABC-kortti **auttaa** monipuolisesti (TEEK3N)
- (2) Kirjoittajan ABC-kortti **tekee** aloittelijasta asiantuntijan (LOPO1M)

¹ Joiltakin osin, kuten väitelauseotsikoiden ja väite(lause)maisten otsikoiden sekä väite- ja aiheotsikoiden rajanvedon osalta, otsikkoluokitteluni on tarkempi kuin Mikkosen. Luokittelut siis poikkeavat toisistaan jossain määrin. Mikkonen ei pohdi otsikkoluokittelussaan lausemaisuu-
den astetta, mutta siitä on tehtävissä päätelmiä. Mikkosen väiteotsikoiksi luokittelemista otsikoista valtaosa sisältää finiittiverbin, mutta mukana on myös finiittiverbittömiä otsikoita. Joissakin tapauksissa väite- ja aiheotsikoiden erottelu on Mikkosen luokittelussa mielestäni hieman epäselvä (ks. ja vrt. Mikkonen 2010: 80–81 ja 230–231).

Aineiston arvosteluteksteissä väitteiksi luokittelemani finiittiverbittömät otsikot, jotka olisivat helposti täydennettävissä finiittiverbillisiksi lauseiksi, ovat yleisiä (41 kpl), ja finiittiverbittömyydestä huolimatta niiden voi katsoa ilmaisevan väitteen tai kannanoton. Tällaiset otsikot väittävät jotakin, niissä ei ole finiittiverbiä, mutta niissä on lausemaisista piirteitä (esim. sijamuodoissa), ne ovat lauseiksi täydennettävissä ja/tai lauseella parafrasistettavissa. Tällaisia tapauksia ovat esimerkit 3–8, joiden jäljessä on hakasuluissa mainittu kuviteltavissa oleva verbitäydennys, jolla otsikko olisi täydennettävissä lauseeksi.

- (3) APUA KIRJOITUSONGELMIIN ABC-OPPAASTA (LOPO3N) [saa]
- (4) ABC-KORTTI OPPIMISEN TUKENA (LOPO16N) [toimii]
- (5) Helppo kerrata ja harjoitella (TEEK27M) [on]
- (6) KIRJOITTAJAN ABC-KORTILLA KIELENTAJAKSI (LOPO15N) [kehittyy/voi kehittyä]
- (7) Kirjoittajan ABC-kortti – sisällöltään rikas, ulkoasultaan köyhä (TEEK2M) [ajatusviiva → on]
- (8) KIRJOITTAJAN ABC-KORTTI – OPISKELIJAN TYÖKALUPAKKI (LOPO45N) [ajatusviiva → on]

Heikkinen (1999: 125) puhuu finiittiverbittömistä lausemaisista otsikoista, joissa on kyse omistusrakenteista, eksistenssistä, liikkeestä tai tilan muutoksesta. Lisäksi Heikkinen (mp.) lukee lausemaisiiin otsikoihin sellaiset otsikot, jotka ovat kehottavia, mutta joissa ei ole finiittiverbiä. Omassa tutkimuksessani olen erikseen luokitellut kysymykset ja huudahdukset, joista jälkimmäiset sisältävät usein ohjeen. Kysymysmuotoisia otsikoita (ks. esimerkit 9 ja 10) aineistossa on kaikkiaan vain 9 kappaletta (teekkariaineistossa 3 ja luokanopettajaopiskelija-aineistossa 6 kappaletta).

- (9) Onko kirjoitustaitosi ruosteessa? (TEEK35N)
- (10) Tankkauksen tarpeessa? (LOPO54N)

Omaksi ryhmäkseen aineistosta erottuvat huudahdus- ja ohjeotsikot, joita on 17 kappaletta. Nämä ovat funktioltaan huudahtavia ja päättyvät huutomerkkiin tai ovat tulkittavissa ohjeiksi tai suosituksiksi. Usein huudahduksissa ja ohjeissa on mukana tervehdys tai lukijan puhuttelu. Esimerkkejä aineiston huudahdus- ja ohjeotsikoista ovat tapaukset 11–17.

- (11) Kynä teräväksi ja kieli notkeaksi kirjoittajan ABC-kortilla! (LOPO46M)
- (12) OPEXLAINEN, OPI KIRJOITTAMAAN! (LOPO23M)
- (13) Tehokkaasti tekstien työstöön, tekkari! (TEEK18N)
- (14) Hei, sinä kirjoittamisesta kiinnostunut! (LOPO43N)

- (15) Hei! [Kirjemäinen aloitus; kirjoittaja on ajatellut julkaisuforumiksi nettikeskustelufoorumia nimeltä Hevostalli.net.] (TEEK60M)
- (16) TARJOUS: AJOKORTTI LUOVAAN JA OIKEAOPPISEEN KIRJOITTAMISEEN ILMAISEKSI! (LOPO29M)
- (17) Seuraava kirjamerkkisi: kirjoittajan ABC-kortti (TEEK53M)

Omina luokkinaan ovat sellaiset lauseke- ja sanaotsikot (ks. ja vrt. myös Heikkinen 1999: 125), joita ei voi täydentää lauseeksi ja jotka eivät sisällä selvää väitettä tai väitämää. Näitä nimitän Mikkosen (2010) tapaan aiheotsikoiksi. Niitä on nimitetty myös leimaotsikoiksi (Okkonen 1980; Vahtera 2009; Valtonen 2012). Leimaotsikon synonyymina Okkonen (1980) käyttää tälle staattiselle otsikkotyypille varsin kuvaavaa nimitystä ”hautakiviotsikko”. Aiheotsikoita voi pitää staattisina aiheen niminä tai aiheen ilmoituksina (usein nominaalirakenteita, NP); väiteotsikot taas ovat olemista, tapahtumista tai liikettä sisältäviä tai muutosta ja suuntaa kuvaavia, usein dynaamisia, toimintaa ilmaisevia otsikoita. Aiheotsikoita on peräti 58 kappaletta eli 43 % aineiston otsikoista. Osa näistä otsikoista ilmaisee tekstin aiheen eli topiikin ja näkökulman siihen (esimerkit 18 ja 19), joissakin topiikkina on pelkkä arviointitehtävän kohde ilman näkökulmaa tai tekstilajitarkennusta (esimerkki 20). Osa aiheotsikoista taas tiivistää pelkästään tehtävänannon ja/tai ilmoittaa tekstilajin ja/tai foorumin (esimerkit 21–23) tai pelkästään palstan, jolle kirjoittaja on tekstinsä tarkoittanut (esimerkki 24). Esimerkin 24 otsikko on vakiopalstan pysyvä otsikko eli vinjetti (ks. Okkonen 1980: 243).

- (18) ABC-kortti-verkko-oppimateriaalilabyrintti (TEEK21N)
- (19) RISUJA JA RUUSUJA KIRJOITTAJAN ABC-KORTISTA (LOPO33N)
- (20) Kirjoittajan ABC-kortti (TEEK6M)
- (21) Arvostelu Kirjoittajan ABC-kortti -verkko-oppimateriaalista (TEEK47N)
- (22) Kirjoittajan ABC-kortti -verkko-oppimateriaalin arvostelu teekkarilehti Aalefiin (TEEK24M)
- (23) Kirjoitus Opex r.y:n syyslehteen (LOPO39N)
- (24) Aalef Arvostelut (TEEK20M)

Olen pitänyt tarkoituksenmukaisena erottaa lainaan, sanontaan tai sanaleikkiin perustuvat otsikot omaksi ryhmäkseen (ks. myös Mikkonen 2010). Tällaisia otsikoita on aineistossani vain kolme kappaletta (esimerkit 25–27).

- (25) ABC kissa kävelee - kohti kirjoitustaitoa (TEEK22N)
- (26) Kaikki joukolla suomea oppimaan! (TEEK40M)
- (27) Kirjoittajan ABC-kortti – ässä kynäilijän hihassa (LOPO42N)

Aineiston pääotsikoiden jakauma eri otsikkotyyppeihin sekä vertailu Mikkosen (2010) aineiston otsikkoluokitteluun on esitetty taulukossa 2. Kuten taulukosta 2 nähdään, ovat aiheotsikot yleisimpiä otsikoita koko aineistossa, seuraavaksi yleisin otsikointitapa on väitteiden käyttäminen. Väiteotsikoista valtaosa on otsikkokielelle tyypilliseen tapaan finiittiverbittömiä, mutta väitelauseiksi täydennettävissä olevia otsikoita. Osa-aineistoissa on kuitenkin merkittävä ero otsikointitavoissa. Luokanopettajaopiskelijoiden otsikoinneissa yleisin tapa otsikoida on väiteotsikon käyttäminen; teekkariaineistossa taas aiheotsikot ovat tyypillisin otsikointitapa.

Väiteotsikolla kirjoittaja voi tiivistää jo tekstinsä otsikkoon kokonaisarvionsa ja näkökulmansa; aiheotsikot taas jäävät usein yleiselle, tehtävänannon ilmoituksen tasolle, näkökulmattomiksi ja kokonaisarviota kiteyttämättömiksi. Aineiston luokanopettajaopiskelijat käyttävät arvostelujensa otsikoinnissa yleisimmin väiteotsikoita; teekkareiden otsikot taas ovat yleisimmin aiheotsikoita ja tehtävänannon ilmoituksia.

Ohje- ja huudahdusotsikoiden käyttäminen on molemmissa osa-aineistoissa sekä koko aineistossa kolmanneksi yleisin otsikointitapa. Luokanopettajaopiskelijat ovat suosineet arvosteluissaan ohje- ja huudahdusotsikoita useammin kuin teekkarit.

Kysymysotsikot eivät ole aineistossa yleisiä, mikä selittynee arvostelutekstilajin päämäärällä. Arvostelun otsikko ilmaisee kirjoittajan arvion arvioitavasta kohteesta eikä kysy tai kysymyksellä haasta lukijaa pohtimaan. Tässä näyttäisi olevan selvä ero samaan mielipidetekstien genreperheeseen kuuluvien arvostelutekstien ja yleisönosastotekstien välillä: Mikkosen aineistossa lukiolaisten kirjoittamien yleisönosastotekstien toiseksi yleisin otsikointitapa (väitelauseiden jälkeen) on kysymysotsikon käyttö (ks. jart. taulukko 2 sekä Mikkonen 2010: 80, 230).

Taulukko 2. Aineiston pääotsikot otsikkotyypeittäin sekä vertailu Mikkosen (2010) tutkimukseen

Otsikkotyyppi	Teekkari- aineisto (TEEK): 72 tekstiä	Luokan- opettaja- opiskelija- aineisto (LOPO): 67 tekstiä	YHT. (TEEK + LOPO): 139 tekstiä	Mikkonen (2010): lu- kiolaisten kirjoittamien yleisönosasto- kirjoitusten (89 tekstiä) otsikot ²
A: Väiteotsikot	17	30 (+2)³	47 (+2)	37
A1: Väitelauseotsikot	2	4	6	
A2: Väite(lause)maiset otsikot	15	26	41	
B: Kysymysotsikot	3	6	9	22
C: Ohje- ja huudahdusotsikot	4	13 (+1)	17 (+1)	7
D: Aiheotsikot	42	16	58	17
D1: Näkökulmaotsikko (arvostelun topiikki ja näkökulma siihen)	4	3	7	
D2: Näkökulmaton (otsikkona pelkkä ABC-kortti (NP) variantteineen)	7	1	8	
D3: Tehtävänanto-otsikko (Arvostelu/Arvostelu ABC:stä (johon- kin), pelkkä foorumi variantteineen)	31	12	43	
E: Lainaan tai sanaleikkiin perustu- vat otsikot	2	1	3	5
F: Otsikoimattomat	(4)	(1)	(5)	(2)
OTSIKOITA YHTEENSÄ (kpl)	68	66	134	88

4 Aineiston otsikoiden evaluatiivisuus

Evaluatiivisuus eli arvion ilmaiseminen on arvosteluteksteille tyypillinen genre- ja diskurssipiirre. Kuten edellä jo mainittiin, kielentyy evaluatiivisuus tavallisesti jo arvostelutekstin otsikkoon (ks. Virtanen 2015: 66). Tämä onkin luonnollista, koska otsikko yleensä kiteyttää arvostelun kirjoittajan kokonaisarvion arvioitavasta kohteesta.

² Mikkosen (2010) esittämät otsikoiden määrät olen poiminut ja taulukoinut Mikkosen (mts. 79–81) ilmoittamien lukumäärien perusteella. Mikkosen aineistossa on 89 tekstiä (mts. 18), joista otsikoituja on 88 kpl ja otsikoimattomia 2 kpl, mikä tekisi yhteensä 90 tekstiä. Luvut siis poikkeavat tekstissä olevan otsikkoraportoinnin ja ilmoitetun tekstien lukumäärän osalta yhdellä. Jos laskee luvut Mikkosen (mts. 230–231) liitteessä ilmoittamien otsikoiden mukaan ja lisää kokonaismäärään 2 otsikoimatonta (mts. 79), saa tulokseksi 88 tekstiä. Jokin Mikkosen mainitsemista luvuista siis ei näyttäisi täsmävän. (Ks. ja vrt. Mikkonen 2010: 79–81 ja 230–231.)

³ Suluissa olevia lukumääriä ei ole laskettu mukaan yhteissummiin. Luku +X kertoo, että kaksoisotsikoissa esiintyy kyseinen otsikkotyyppi, mutta otsikko on kuitenkin luokiteltu kaksoisotsikon toisen otsikon mukaiseen luokkaan. Menettelyllä on tahdottu välttää erillisen kaksoisotsikoiden luokan syntyminen luokitteluun. Kaksoisotsikot on luokiteltu siihen otsikkoryhmään, joka on katsottu tarkoituksenmukaisimmaksi otsikon kokonaisfunktion kannalta. Kaksoisotsikoita on vain LOPO-aineistossa kolme kappaletta, ja ne ovat rakenteeltaan seuraavanlaisia: 1) huudahdus/puhuttelu + kysymys on luokiteltu kysyväksi; 2) kysymys + kysymys + vastaus (väite) on luokiteltu kysyväksi (kysymys–vastaus-rakenne); 3) ohje/kehoitus + väite on luokiteltu ohjeeksi.

Valtaosa aineiston evaluoivista otsikoista kiteyttää positiivisen kokonaisarvion hyödyntämällä monipuolisesti evaluoivaa leksikkoa ja runsasta metaforiikkaa. Virtasen (2015: 66) mukaan Ken Hyland (2000) on havainnut arvosteluteksteille olevan tyypillistä, että niissä kehutaan kokonaisuuksia ja moititaan yksityiskohtia. Onkin hyvin ymmärrettävää, että koska evaluoivat otsikot kiteyttävät kokonaisarvion, ne ovat ainakin tässä aineistossa yleisimmin positiivisen kokonaisarvion kiteyttäjiä.

Kirjoittajan ABC-kortin todetaan otsikoissa auttavan monipuolisesti kirjoittamisessa ja materiaalin olevan (*oiva, välitön*) *apu, tuki, työväline* ja *työkalu* tai tarkemmin *kansankynttilän monitoimityökalu, työkalupakki, vakiovaruste* ja *osa korkeakouluopintojen lahjapakettia*. Materiaalin avulla on *helppo kerrata ja harjoitella*, ja sivuston katsotaan tarjoavan kirjoittajille *apua ja vinkkejä* sekä mahdollistavan *opiskelua itsenäisesti*. Teekkariaineiston otsikoissa ABC-materiaalia luonnehditaan *opiskelijan ”kielioppikirjaksi”*, joka *ohjaa suomen kielen saloihin* ja jonka avulla *saa kieliopin kuntoon ja oikeinkirjoituksen salat auki*. Kielenkäytön ja kielenhuollon kysymykset siis kuitataan muutamissa teekkareiden otsikoinneissa ”kielioppiin” kuuluviksi, mikä heijastelee kielioppi-käsitteen epämääräisyyttä opiskelijoiden kielenkäytössä ja ”kieliopin” kokemista varsin laajaksi ja kattavaksi yleiskäsitteeksi erilaisille kielenkäytön ja kirjoittamisen ilmiöille. Otsikoiden heijastelema ja teekkariaineistossa ilmenevä käsitys kielestä salaisuutena sääntöineen on mielenkiintoinen.

Otsikoinneissa näkyy autoiluun ja liikennekäyttäytymiseen liittyvää metaforiikkaa, johon oppimateriaalin nimi *Kirjoittajan ABC-kortti* tietysti helposti virittääkin: ABC-materiaalia luonnehditaan *ajokortiksi* ja sen katsotaan tarjoavan *varmuutta äidinkielen valtateille*. Sivustoa luonnehditaan myös *startiksi aloittelevalle kirjoittajalle*. Tavoiteltavina kirjoittamisessa pidetään luovuutta ja kielenkäytön ”oikeaoppisuutta” sekä korostetaan materiaalin avointa saatavuutta ja maksuttomuutta, kuten otsikossa *TARJOUS: AJOKORTTI LUOVAAN JA OIKEAOPPISEEN KIRJOITTAMISEEN ILMAISEKSI!*

Evaluoivaa metaforiikkaa haetaan myös sairauden ja terveyden saralta luonnehtimalla ABC-korttia *pikaelvyttäjäksi* ja toteamalla sen sopivan *lääkkeeksi*, joka *lieventää tekstin luomisen tuskaa* sekä tarjoaa *kielenhallintaa meille kaikille*. Korttipelimetaphoriikkaa hyödyntää yksi otsikko sanomalla ABC-kortin olevan *ässä kynäilijän hihassa*. Varsin myönteinen arvio on ABC-materiaalin suositteluinen lukijan *seuraavaksi kirjamerkiksi*.

Ainoastaan kaksi otsikkoa sisältää selvän negatiivisen arvion ABC-materiaalista: *ABC-kortti verkko-oppimateriaalilabyrintti*; *Kirjoittajan RIP-kortti*. Kokonaisarvio on kiteytetty otsikkoon myös tuomalla esille materiaalista *ruusuja ja risuja* sekä toteamalla sivuston olevan *sisällöltään rikas, ulkoasultaan köyhä*.

5 Pohdintaa ja johtopäätöksiä

Kaikki aineiston otsikot eivät toteuta arvostelugenrelle tyypillistä ja tehtävänannon kuvaaman tilanteen ja tilannekontekstin (arvostelu opiskelijoiden lehteen tai muulle sopivalle foorumille) kannalta odotuksenmukaista otsikointitapaa. Varsin suuri osa opiskelijoista erityisesti teekkariaineistossa jää otsikoinnissa kurssitehtäväkontekstiin eikä tavoita tehtävänannon kuvaamaa kuviteltua tilannekontekstia ainakaan otsikon tasolla. Yksi syy tehtävänannon toistavan aiheotsikon valintaan voi olla kirjoittajan ajatus noudattaa orjallisesti tehtävänannon otsikointia (*Kirjoittajan ABC-kortti -verkko-oppimateriaalin arvostelu*) ja kirjoittaa se sellaisenaan tai hieman muunneltuna otsikoksi. Tehtävän otsikko saattaa siis jossain määrin ohjata valintaa. Kirjoittajat ovat myös saattaneet ajatella, että kyseessä on vain kurssitilanne ja yksi kurssitehtävä, jossa teksti kirjoitetaan opettajalle, joka tuntee ja tietää tehtävän. Tämä on saattanut johtaa ajattelemaan, että otsikointiin ei ole tarvetta erityisesti panostaa. Ehkä syinä voivat olla myös unohdus muuttaa tehtävänanto- tai työotsikko lopulliseksi, viimeistelyn puute, välinpitämättömyys tai huolimattomuus, uskaltamattomuus, kokemattomuus, tiedon puute ja kirjoittajalle vieras tekstitilanne. Myös muut yliopisto-opintojen opiskelutekstit ja niille tyypilliset otsikointikäytännöt (esimerkiksi *Raportti X:stä*) saattavat ohjata otsikointia kyseisen tehtävän kannalta harhaan.

Kysymysotsikoiden vähäisyys aineiston arvosteluteksteissä verrattuna samaan mielipidetekstien genreperheeseen kuuluviin yleisönosastoteksteihin (vrt. Mikkosen (2010) tutkimus lukiolaisten yleisönosastoteksteistä; ks. taulukko 2 edellä) selittyy ainakin osaksi tekstilajien erolla. Yleisönosastotekstin tavoite on ensisijaisesti herättää keskustelua, ja kysymys aktivoi toivottavaa keskustelua; arvostelu taas kertoo arvion (vrt. tuomion julistaminen) eikä enää avoimesti kysy. Erilaisia mielipidetekstejä ei siis voi pitää rakenteiltaan ja konventioiltaan yhtenäisinä. Arvostelut ja mielipidetekstit ovat myös hyvin kontekstisidonnaisia, joten variaatiota niissä on näin ollen paljon.

Tutkimukseni perusteella ainakin otsikoinnin osalta yliopisto-opiskelijoiden arvostelutekstilajin tajussa voisi nähdä olevan puutteita; toisaalta otsikointi ei tietenkään ole ainoa tekstilajin tajun osoitin genren rakennepiirteidenkään osalta eikä se yksin anna riittävän kattavaa tietoa kirjoittajien tekstilajin tajusta. Tekstilajin tajun kartoittamisessa onkin tarkasteltava tekstejä rakenteineen laajemmin (esimerkiksi tekstien kokonaisrakenne, funktionaaliset jaksot). Huomiota on kiinnitettävä arvostelutekstien kirjoittajien tekstilajin tajun tutkimuksessa erityisesti evaluointiin keskeisenä diskurssipiirteenä.

Otsikoiden runsaat evaluoivat ainekset kertovat kirjoittajien arvostelun tekstilajin tajusta, sillä onhan evaluointi arvostelugenren hallinnan keskeinen diskurssipiirre. Valtaosa aineiston evaluoivista otsikoista kiteyttää positiivisen kokonaisarvion hyödyntämällä monipuolisesti evaluoivaa leksikkaa ja runsasta metaforiikkaa. Tämä havainto

tukee osaltaan jo aiemman tutkimuksen esittämää arvosteluteksteille tyypillistä piirrettä siitä, että arvosteluissa tavataan kehua kokonaisuuksia ja moittia yksityiskohtia.

Lähteet

- Halliday, M. A. K. (1994). *An introduction to functional grammar*. Second edition. London: Edward Arnold.
- Heikkinen, Vesa (1999). *Ideologinen merkitys kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ISK (2004). *Iso suomen kieloppi*. Päätoim. Auli Hakulinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.
- Kalliokoski, Jyrki (2002). Tekstilajin taju. Teoksessa: *Äidinkielen merkitykset*, 147–159. Toim. Ilona Herlin, Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen & Tiina Onikki-Rantajääskö. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kalliokoski, Jyrki (2006). Tekstilajin taju ja toisella kielellä kirjoittaminen. Teoksessa: *Genre – tekstilaji*, 240–265. Toim. Anne Mäntynen, Susanna Shore & Anna Solin. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kankaanpää, Salli (2006). *Hallinnon lehdistötiedotteiden kieli*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kauppinen, Anneli (2008). Alakoululainen, genre ja kirjallisuus. Teoksessa *Nuoret kielikuvassa. Kouluikäisten kieli 2000-luvulla*, 268–289. Toim. Sara Routarinne & Tuula Uusi-Hallila. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kotilainen, Lauri (2003). *Parempi lehtijuttu*. Jyväskylä: Gummerus.
- Makkonen-Craig, Henna (2011). Kirjoittajan kompetenssit ja äidinkielellä kirjoittaminen. Teoksessa *Lukiolaisten äidinkieli. Suomen- ja ruotsinkielisten lukioiden opiskelijoiden tekstimaiset ja kirjoitustaitojen arviointi*, 62–91. Toim. Anneli Kauppinen, Hanna Lehti-Eklund, Henna Makkonen-Craig & Riitta Juvonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mikkonen, Inka (2010). ”Olen sitä mieltä, että...” Lukiolaisten yleisönosastotekstien rakenne ja argumentointi. Jyväskylä Studies in Humanities 135. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Nieminen, Tommi (2010). *Lajien synty. Tekstilaji semioottisessa metateoriassa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Okkonen, Antero (1980). *Toimittajan työ I*. Toinen uudistettu painos. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto oy.
- Shore, Susanna (2014). Reading to Learn -genrepedagogiikan kielitieteellinen perusta. Teoksessa: *Tekstilajitaidot. Lukemisen ja kirjoittamisen opetus koulussa*, 37–63. Toim. Susanna Shore & Katriina Rapatti. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja 2014. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto.
- Vahtera, Ralf (2009). *Otsikkorakenteita. Kontrastiivinen tutkimus suomen- ja ruotsinkielisten sanomalehtien syntaktis-semanttisista otsikkotyypeistä*. Vaasa: Vaasan yliopisto.
- Valtonen, Päivi (2012). *Abiturientti uutistoimittajana. Tekstilajin taju ja uutisen tuottaminen äidinkielen tekstitaidon kokeessa*. Turun yliopiston julkaisuja C 350. Scripta Lingua Fennica Editio. Turku: Turun yliopisto.
- Virtanen, Mikko (2015). *Akateeminen kirja-arvio moniäänisenä toimintana*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos.
- Ylijoki, Oili-Helena (1998). *Akateemiset heimokulttuurit ja noviisien sosialisatio*. Tampere: Vastapaino.